

תוכן העניינים

ז	רשימת קיצורים	
יט	דבר העורכת	נילי ואזנה
1	מנחם הרן ז"ל (1924–2015)	ברוך יעקב שורץ
מקרא		
5	קונקרטיזציה של מטפורות ולשון מטפורית בפרשנות המקרא – פנימית וחיצונית	יאיר זקוביץ
57	למשמעות דברי אלישע 'אשקה־נא לאבי ולאמי ואלכה אחריך' (מלכים א, יט 20)	לאה יעקבון
77	המילה היחידאית 'דיו' בהקשר 'ואני כתב על־הספר בְּדִיו' (ירמיה לו 18): 'רע לא נאמן' – בעקבות אי הכרת בעלי המסורה במילת היחס המקראית 'בְּדִי' במובן 'ל, עבור'	חיים כהן
103	'והארץ אשר נתתה לאבותינו ... הנה אנחנו עֲבָדִים עליה': למגמת תפילת הווידוי בנחמיה ט 6–37 ולנסיבות חיבורה	חנה שלום גיא
המקרא והמזרח הקדום		
131	הקינות הפולחניות השומריות: בין היסטוריה, זיכרון ותאולוגיה	אורי גבאי
151	קריאה היסטורית בטקסטים ספרותיים: קינות הערים השומריות כמקרה בוחן	נילי סמט
167	קול האישה במגילת איכה פרק ג' 'בת ציון' במגילת איכה ו'האלה המקוננות' בספרות המסופוטמית	אליעזר (אד) גרינשטיין יעקב קליין
177	שלושה מופעים לדמות אחת במגילת שיר השירים: מיהו 'העולה', 'הנשקפה' ו'המתרפקת'?	שלמה בכר
209		

תולדות הפרשנות

229	'למה' בהוראת 'לא' / 'אל' בתרגומי רס"ג ובפירושו סוגיית מפות רש"י למקרא: מחקרן והיעדרן ממהדורות הדפוס של פירוש	נחם אילן דוד שניאור
253		
267	ר' דוד קמחי על ההתגלות האלוהית למתברי ספרי המקרא דרכו של רמב"ן באימוץ דברי ראב"ע והבאתם שלא בשם אומרם	ערן ויזל מרים סקלרין
285		

ביקורת ספרים

	דרך המלך: לחקר המסורות על חיי ירמיהו [על: רוני גולדשטיין, 'חיי ירמיהו: גלגולי המסורת על נביא החורבן עד שלחי התקופה המקראית' (ספריית האנציקלופדיה המקראית ל, בעריכת שמואל אחיטוב), ירושלים: מוסד ביאליק, ירושלים, והמכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"ג]	משה ענבר
305		
315	דרך הפשט של ר' אברהם אבן עזרא רד"ק בין מסורת לחידוש [על Naomi Grunhaus, <i>The Challenge of Received Tradition: Dilemmas of Interpretation in Radak's Biblical Commentaries</i> , [Oxford: Oxford University Press, 2013]	אוריאל סימון איילת סיידלר
341		
349	יעקב דולגופולסקי-גבע (עורך), ספרים שהתקבלו במערכת	
357	רשימת המשתתפים בכרך	
vii	תקצירי המאמרים באנגלית	

דבר העורכת

נילי ואזנה

דברי המחבר־העורך בסימומו של ספר קהלת, 'בְּקֶשׁ קִהְלֹת לְמִצַּא דְּבְרֵי־חֲפִץ וְכְתוּב יֵשֶׁר דְּבְרֵי אֲמַת' (קה' יב 10), מהדהדים בראשי עם הולדת כל כרך של השנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום. כעורכת השנתון, המרכזת את העבודה הרבה הכרוכה בהוצאתו לאור, אני נדרשת לחשיבה מטא־עריכתית ולבחינה פילוסופית של זכות הקיום של השנתון בכל כרך מחדש. בעיניי, השנתון משרת הן את הקהילה המדעית של חקר המקרא והמזרח הקדום הן את קהל אוהבי המקרא ועולמו. בבמת פרסום זו מופיעים באופן סדיר מאמרים המקדמים את חקר המקרא ומוסיפים נדבך למבנה המפואר שבצלו אנו חוסים, מחקר המקרא ועולמו. החיפוש אחר האמת המחקרית במדעי הרוח בכלל ובחקר המקרא והמזרח הקדום בפרט הוא במידה רבה סובייקטיבי ותלוי הקשר של מקום וזמן.

לפיכך, תפקידו של כתב העת בעיניי הוא לקרוע צוהר לפעילות המחקרית התוססת העכשווית, והוא נהנה מפירות העבודה של החוקרים הספונים איש איש בחדר עבודתו ובספרייה הממשית או הווירטואלית הקרובה ללבו. בהתאם לכך, כרכי השנתון מורכבים על פי רוב מאוסף אקלקטי של מאמרים שנשלחו לו על ידי חוקרות וחוקרים שמחקרם הבשיל, ושעברו מסננת קפדנית של קריינות ושל עריכה. בניגוד לקובצי מאמרים הסובבים סביב נושא מאגד אחד אין למאמרי השנתון זיקה זה לזה מלכתחילה, והם ממוינים לשערים השונים על פי חלוקה המקובלת בדיסציפלינה: מאמרים העוסקים במקרא להיבטיו הטקסטואליים, הלשוניים, הספרותיים והאידיאולוגיים בשער אחד; ענייני מקרא והמזרח הקדום בשער שני; ושער שלישי מוקדש למאמרים העוסקים בפרשנות ימי הביניים. כך אף כרך זה מכיל ברובו מאמרים שנשלחו למערכת ושהקשר ביניהם הוא קשר של זמן, מקום ושפה: פירות חקר המקרא והמזרח הקדום בעברית, נכון לכאן ולעכשיו. שמחתי גם להיענות לפנייתה של נילי סמט לפרסם בכרך אחד מאמרי ארבעה חוקרים העוסקים בסוגה ספרותית מובחנת בחקר המקרא והמזרח הקדום: הקינה. הצבת המאמרים זה בצד זה וקריאתם הסמוכה מאירות סוגיות

עקרוניות הכרוכות בסוגת הקינה ובעניינים הקשורים לה מזוויות שונות, בבחינת הסכום העולה על חלקיו.

בשער המקרא מופיעים הפעם ארבעה מאמרים. מאמרו של יאיר זקוביץ, 'קונקרטיוזציה של מטפורות ולשון מטפורית בפרשנות המקרא – פנימית וחיצונית', מאיר תופעה ספרותית פנים־מקראית שממשיכה גם בספרות הבתר־מקראית, ויש לה אף היבטים שחורגים מתחום הספרות. הדחף לקונקרטיוזציה של ביטויים מטפוריים במקרא בא לידי ביטוי בסיפור מורחב שמציג פירוש קונקרטי־יאורי למטפורה או למעשה סמלי־נבואי שממחיש אותה. השאיפה לקונקרטיוזציה של מטפורות המשיכה לתת אותותיה בספרות בית שני, בברית החדשה ובמדרש וטבעה חותמה גם בתחום הטקס והפולחן. במאמר, המציג מגוון רחב של מקרים, מדגים המחבר כיצד המחשת המטפורות חוצה גבולות של סוגות ותקופות, והיא משותפת לפרשנות פנים־מקראית ולפרשנות חוץ־מקראית.

נקודת המוצא למאמרה של לאה יעקבזון, 'למשמעות דברי אלישע "אשקה־נא לאבי ולאמי ואלכה אחר־ך"' (מלכים א יט 20), היא דבריו של אלישע לאלהיו, לאחר שאליהו משליך את אדרתו לעברו בהיותו עסוק במלאכת חריש האדמה (מל"א יט 19). אלישע מודיע לאלהיו שעליו לסור ולנשק להוריו בטרם יחבור אליו. יעקבזון דנה בהודעת אלישע מן ההיבט המשפטי־חברתי ומנתחת את דבריו לאור כתובים מקראיים אחרים ולאור החובה המשפטית המוטלת עליו לכבד את אביו ואת אמו.

מאמרו של חיים כהן, 'המילה היחידאית "דיו" בהקשר "ואני כתב עלי־הספר בְּדִי" (ירמיה לו 18): "רע לא נאמן" – בעקבות אי הכרת בעלי המסורה במילת היחס המקראית בְּדִי במובן "ל', עבור"', דן במילה היחידאית דִּי־ (ink), המצויה בנה"מ לפי הצורה בְּדִי־ רק בירמיה לו 18, וקובע שיש לגרוס שם בְּדִי במובן 'לו, עבורו'. זאת בעקבות הצעתו של גינזברג בתוך הערת שוליים לפני יותר מארבעים שנה. המאמר בודק עוד אחד עשר פסוקים מקראיים שבהם מצא גינזברג את מילת היחס הזו, וכן היקרות אחת בפניקית לפי הצורה בד בכתובת אשמנעור (KAI 14:6). הנספח למאמר עוסק בתיקון שתי ההיקרויות של המילה בְּדִים (יש' מד 25; יר' נ 36) לצורה בְּרִים! על סמך *bārū*, המונח האכדי הרגיל למושג 'מנחשים המנבאים את העתיד'.

את שער המקרא חותם מאמרה של חוה שלום גיא, "'והארץ אשר נתתה לאבתינו... הנה אנחנו עבדים עליה": למגמתה של תפילת הווידוי בנחמיה ט 6–37 ולנסיבות חיבורה'. במאמרה מחלקת שלום גיא את תפילת הווידוי לשני חלקים: סקירה פרוזאית רחבת היקף של קורות ישראל (פס' 6–31); ותיאור של דור ההווה הנתון 'בצרה גדולה' (פס' 32–37). שלום־גיא מציעה כי הציר התמטי המבריש את שני חלקי התפילה הוא הבעלות על הארץ. לדעתה העמדות המתבטאות בתפילת הווידוי בנחמיה ט קרובות

לאלה המשתקפות בספרי חגי וזכריה, ואינן עולות בקנה אחד עם האידיאולוגיה הפוליטית השלטת בספר עזרא-נחמיה. היא מסיקה כי התפילה חוברה בתקופת שיבת ציון בקרב חוגים ביהודה שציפו להשבת הריבונות על הארץ לידי ישראל.

בשער 'המקרא והמורח הקדום' חמישה מאמרים. ארבעת הראשונים עוסקים בקינות. מאמרו של אורי גבאי, 'הקינות הפולחניות השומריות: בין היסטוריה, זיכרון ותאולוגיה', בוחן את יחסי הגומלין בין ה'קינות הפולחניות' השומריות מראשית האלף השני ועד למאה הראשונה לפסה"נ ובין המציאות ההיסטורית שבה הן נכתבו ושימשו בפולחן. מעקב אחר השמות הנזכרים בליטניות מראה כי הוספת שם עיר או מקדש לליטניה בתקופה מסוימת הייתה קשורה למציאות היסטורית או פוליטית מאותה תקופה, מציאות שאיננה קשורה להרס ולחורבן שעליה מקוננת הליטניה. גבאי מציע כי את הקשר בין ה'קינות הפולחניות' השומריות ובין תהליכים היסטוריים אין לבקש בתוכנן הספרותי של הקינות, אלא בהקשרן הפולחני ובדרכי מסירתן.

מאמרה של נילי סמט, 'קריאה היסטורית בטקסטים ספרותיים: קינות הערים השומריות כמקרה בוחן', עוסק אף הוא בשאלת הזיקה שבין זיכרון היסטורי ובין קונבנציות ספרותיות, מסורות פולחניות ומגמות פוליטיות בקינות הערים השומריות, המבכות את חורבנה של העיר אור בשנת 2004 לפני הספירה. במאמר נסקרות שתי עמדות שונות בעניין זה: האחת מבקשת לחשוף בקינות רמזים לאירועים ההיסטוריים שהובילו לחורבן, והאחרת מדגישה את הממד התעמולתי שבקינות ושוללת את השימוש בהן כמקור היסטורי. קינות הערים הן בראש ובראשונה יצירות ספרותיות, בעלות תכנים מיתולוגיים, מגמות תעמולתיות ושימוש פולחני. אך מתברר כי בכמה מקרים ניתן לעמוד על זיכרון היסטורי של ממש המשוקע בתיאורי החורבן.

מאמרו של אליעזר (אד) גרינשטיין, 'קול האישה במגילת איכה פרק ג', עוסק בזיהוי הדובר של פרק ג, הנפתח במילים 'אני הגבר...'. לדעת גרינשטיין ניתוח מדויק של תחביר פסוק ג 1 מעלה שיש לגרוס 'אני [הנושא] – הגבר [הנשוא] (אשר) ראה עני [פסוקית זיקה המתארת את הנשוא ומהווה חלק ממנו]...'. הצירוף 'הגבר (אשר) ראה עני' מציין את טיפוס 'האדם המיוסר המתלונן' בספרות המסופוטמית והמקראית. לפיכך אין הדובר מאופיין על פי מגדרו אלא לפי טיפוסו הספרותי. תיאור הדובר כדמות נשית מתחזק עוד יותר לאור הקשר המיוחד בין הקינה ובין נשים בתרבויות רבות, לרבות המקראית, ולאור המקבילות בין השיח כאן ובין השיח של בת ציון בשאר המגילה. מאמר זה עוסק אף הוא בקינות ולכן שולב בשער זה, אף שמקומו יכירנו גם בשער המקרא.

מאמרו של יעקב קליין, "'בת ציון' במגילת איכה ו'האלה המקוננת' בספרות המסופוטמית', מתאר בפירוט את המוטיב הספרותי של 'בת ציון' (ירושלים המואנשת)

המקוננת על מקדשה ועמה, שהוא מוטיב מרכזי בשתי הקינות הראשונות של המגילה, ואת המוטיב המקביל של האלה המקוננת על עירה, מקדשה ועמה בקינות המסופוטמיות. המאמר חותם בדיון בשאלה אם המוטיב של 'בת ציון' המקוננת במגילה שאול מן המוטיב של האלה המקוננת בקינות המסופוטמיות; ואם הוא מעיד על השפעת הקינות המסופוטמיות על חיבור מגילת איכה.

המאמר החמישי והאחרון בשער זה אינו עוסק בסוגת הקינה אלא בדמות נשית במגילה אחרת. מאמרו של שלמה בכר, 'שלושה מופעים לדמות אחת במגילת שיר השירים: מיהי 'העולה', 'הנשקפה' ו'המתרפקת'?', בוחן את הדמות הנשית המופיעה בשלושה חרוזים הפותחים בשאלה 'מי זאת' ולאחריה צורת בינוני והמפורזים בשלושה מקומות שונים במגילה (ג 6, 10, ח 5). לדעת בכר דמות זו שונה מהדמויות הנשיות בשיר השירים, 'הכלה', 'הרעיה', 'האחות' ו'השולמית'. מצירוף התכונות המתוארות בשלושת החרוזים מצטיירת דמות שיש בה קרמזים לדמויות של אלות אהבה בתרבויות המזרח הקדום – המסופוטמית והאוגריתית, איננה/אישתר.

בשער תולדות הפרשנות ארבעה מאמרים. מאמרו של נחם אילן, "למה" בהוראת "לא/אל" בתרגומי רס"ג ובפירושו, פותח שער זה. לפי אילן, בדיקה שיטתית בתרגומי רס"ג לחלק מספרי המקרא ובפירושו למקצתם מלמדת כי בעשרות היקרויות תרגם את המילה למה לא כמילת שאלה המבררת את הסיבה או התכלית אלא כבקשה או כייחול למניעת פעולה, בעיקר של האל. עיון מדוקדק בפירושו מאפשר להתחקות גם על שיקוליו העיקריים, ואלה, כצפוי, קשורים בתפיסתו הפרשנית, התובעת לבחון כל מילה בהקשריה הלשוניים, התחביריים, הספרותיים והרעיוניים. רס"ג סבר, כי במצבי שבר אין דעת הדובר פנויה לביירוים תאולוגיים, וכל רצונו הוא להסיר את הסכנה המידית. לדעתו, ההוראה הזאת גלומה בתיבה הארמית 'למא'.

דוד שניאור עוסק במאמרו, 'סוגיית מפות רש"י למקרא: מחקרן והיעדרן ממהדורות הדפוס של פירושו', בבחינת הפער בין נוכחותן הבולטת של מפות רש"י ברבים ובחשובים מבין כתבי-היד של פירושו ובין היעדרן מכל דפוס פירושי רש"י למקרא. לאחר שהוא שולל סיבות טכניות, הוא מעלה השערה מהתחום הדתי-מיסטי להיעדרן: ייתכן שהמהדירים לא היו מעוניינים לשלב איורים בתוך דבריהם של פרשני המקרא בשל הקדושה שייחסו לספר המקרא. אחת הראיות להשערה זו היא אי הדפסתם של איורים נוספים אצל פרשני מקרא אחרים, חרף העובדה שציורים אלו ואחרים הודפסו במהדורות התלמוד הבבלי.

במאמרו של ערן ויזל, 'ר' דוד קמחי על ההתגלות האלוהית למחברי ספרי המקרא', נבחנות עמדותיו של רד"ק בשאלת ההשראה האלוהית על מחברי ספרי המקרא ומקומם של דברי האלוהים בכתוב. הוא כולל עיון מדוקדק בהיגדיו הרלוונטיים של

רד"ק שנאספו ממכלול כתביו ובחינה של השפעת רמב"ם על עמדותיו אלו. מתברר שרד"ק גיבש את עמדותיו באשר להשראה האלוהית על מחברי ספרי נביאים וכתובים בהשפעת 'מורה נבוכים' ו'משנה תורה', ואילו באשר להשראה האלוהית למשה הוא תלוי ב'עיקר השמיני'.

חותם את השער מאמרה של מרים סקלרץ, 'דרכו של רמב"ן באימוץ דברי ראב"ע והבאתם שלא בשם אומרם'. מטרת מאמר זה היא להראות שבצד דרכו של רמב"ן לחלוק על ראב"ע תוך הזכרת שמו, דרכו לאמץ את דברי ראב"ע תוך הסתרת שמו. ניתוח שיטתי של המובאות האנונימיות של ראב"ע בפירושו רמב"ן מעלה שראב"ע העלה על סדר יומו של רמב"ן תחומי פרשנות מבית מדרשה של אסכולת הפרשנות הבבלית-ספרדית, וניכרת השפעה גם בצד הסגנוני-אמנותי של פירושו. מכלול המובאות האנונימיות של ראב"ע בפירושו רמב"ן, היקפן, רב-גוניותן ויישומן לאורך פירושו של רמב"ן מורים על חלקו הגדול של ראב"ע בעיצוב פירושו של רמב"ן לתורה.

בשער ביקורת הספרים מוצגות שתי ביקורות חדשות ותגובת אוריאל סימון לדבריה של שרה יפת, שפורסמו בשער זה בכרך כג, שהיא בגדר מאמר בפני עצמו. לבסוף, תודות לכל העוסקים במלאכת הכתיבה וההוצאה לאור של הכרך. תודות לכותבים שבוחרים לפרסם את מחקרם בבמה זו, ותודות לקריינים ולקרייניות המטיים כתף ותורמים ממרצם ומזמנם כדי לסייע בפרסום המחקרים. תודות למכון למדעי היהדות על שם מנדל באוניברסיטה העברית ולשתי הקרנות המממנות את הוצאתו לאור של השנתון, 'קרן פרי לחקר המקרא' ו'הקרן על שם פולה וודד בן גוריון'. תודות לדניאל שפיצר המפיק המנוסה, לעורכת הלשון רונאלה מרדלר וליעקב דולגופולסקי, שערך את רשימת הפרסומים החדשים. כל אלה יבואו על הברכה.

ירושלים,
כסלו תשע"ו

CONTENTS

	List of Abbreviations	ז
<i>Nili Wazana</i>	Preface	ט
<i>Baruch J. Schwartz</i>	Professor Menahen Haran ז"ל (1924-2015)	1

Biblical Studies

<i>Yair Zakovitch</i>	The Concretization of Metaphors and Metaphoric Language in the Bible	5
<i>Leah Jacobsen</i>	The Meaning of Elisha's Words: 'I would like to kiss my father and mother and I will follow you' (I Kings, XIX 20a)	57
<i>Chaim Cohen</i>	The Hapax Legomenon דִּי (Ink) in the Context of 'ואני כתב על הספר בדיו' (Jeremiah 36:18): A 'False Friend' in Modern Hebrew Due to the Masoretes' Misunderstanding of the Preposition בְּדִי Meaning 'To' or 'For'	77
<i>Hava Shalom-Guy</i>	The Confessional Prayer in Nehemiah 9:6-37: A Literary-Historical Consideration	103

The Bible in Relation to the Ancient Near East

<i>Uri Gabbay</i>	The Sumerian Cultic Laments: History, Remembrance and Theology	131
<i>Nili Samet</i>	Reading Literary Texts Historically: The Sumerian City Laments as a Test Case	151
<i>Edward L. Greenstein</i>	A Woman's Voice in Lamentations 3	167
<i>Jakob Klein</i>	<i>Bat-Šiyyon</i> in the Book of Lamentations and the 'Lamenting Goddess' in Mesopotamian Literature	177

<i>Shlomo Bachar</i>	Three Appearances of a Figure in Song of Song: Who is she that is ‘Coming up’, ‘Looking through’ and ‘Leaning on’?	209
----------------------	--	-----

History of Exegesis

<i>Nahem Ilan</i>	<i>Lamah/Lammah</i> , Meaning <i>No/Don't</i> in Saadya Gaon's Translations and Commentary	229
<i>David Shneor</i>	A Summary of the Study of Rashi's Bible Maps and the Reasons for their Disappearance from the Printed Editions of Rashi's Commenatry	253
<i>Eran Viezel</i>	God's Revelation to the Biblical Authors in the Writings of R. David Kimhi	267
Miriam Sklarz	Anonymous Quotations from Ibn Ezra in Nachmanides' Commentary on the Pentateuch	285

Book Reviews

<i>Noshe Anbar</i>	The King's Way – The Traditions on the Prophet Jeremiah [on: Ronnie Goldstein, <i>The Life of Jeremiah: Traditions about the Prophet and Their Evolution in Biblical Times</i> (The Biblical Encyclopaedia Library, XXX), Jerusalem: Mandel Institute of Jewish Studies, The Hebrew University of Jerusalem and The Bialik Institute, 2013 (in Hebrew)]	305
<i>Uriel Simon</i>	R. The <i>peshat</i> Metodology of Abraham Ibn Ezra [Once again on: U. Simon, <i>Ear Discerns Words: Studies in Ibn Ezra's Exegetical Methodology</i> , Ramat Gan, 2013 (in Hebrew)]	315
<i>Ayelet Seidler</i>	R. David Kimhi between Tradition and Modernity [on: Naomi Grunhaus, <i>The Challenge of Received Tradition: Dilemmas of Interpretation in Radak's Biblical Commentaries</i> , Oxford: Oxford University Press, 2013]	341

Books Received (compiled by Yaakov Dolgopolsky) 349

List of Contributors 357

English Abstracts vii

ENGLISH ABSTRACTS

THE CONCRETIZATION OF METAPHORS AND METAPHORIC LANGUAGE IN THE BIBLE

Yair Zakovitch

One of the notable motives behind biblical commentary, both inner-biblical and extra-biblical, is the desire for concretization. This aspiration has many expressions, such as the titles of psalms that connect them with specific events in the life of David, such as Psalms 3, 34; names that are given to anonymous characters, such as Samson's mother, *Zleponith* (BT *Baba Bathra* 91a); or in giving a concrete interpretation to an abstract term, such as 'terror', *eimah*, in Exodus 23:27, 'I will send forth My *terror* before you', which is interpreted in the next verse with *tzir 'a*, I will send a *hornet* ahead of you (see also Deut 7:20; Josh 24:12).

The impulse to concretize is very apparent in interpreting metaphoric expressions. In many cases where a metaphor is concretized, a story is expanded. The metaphor for human suffering, 'sinking into slimy clay' (Ps 40:3 and 69:2, 15), inspired the description of Jeremiah who, having been thrown into a pit, begins to sink into the mud (Jer 38:6).

The metaphoric expression in the moral of Jotham's fable, 'may fire issue from Abimelech and consume the citizens of Shechem and Bethmillo ...' (Judg 9:20), becomes an entire scene that was added to the story of Abimelech, the burning of the tower of Shechem (*ibid.*, 46-49).

Occasionally a metaphor may also turn into a symbolic act. The common metaphor of putting an iron yoke on the neck of the enslaved, such as in Deuteronomy 28:48, and the breaking of the yoke, such as in Jer 2:20, inspired the symbolic acts of Jeremiah and Hananiah son of Azzur in Jeremiah 27-28.

Metaphor concretization, a widespread phenomenon in the Bible, continued into Second-Temple Period literature, the New Testament, and in the Midrash. We also find concretized metaphors in abundance in the world of ritual and Jewish art. For example, Micah 7:19, 'He will hurl all our sins into the depths of the sea', is acted out in the annual Rosh HaShanah ritual of *tashlikh*. Jewish art also gives concrete expression to biblical metaphors. The verse, 'the Israelites going out with a high hand' (Exod 14:8), is reflected in Sephardic Passover Haggadot with pictures of Israelites leaving Egypt with their hands raised.

The present article, in which I discuss a variety of examples, shows how the impulse for concretization transcends genre and time, and that, in fact, there is no difference between inner- and extra-biblical interpretation in this regard.

THE MEANING OF ELISHA'S WORDS:
'I WOULD LIKE TO KISS MY FATHER AND MOTHER AND I WILL
FOLLOW YOU' (I KINGS, XIX 20A)

Leah Jacobsen

The literary unit in I Kings, XIX 19-21 describes the meeting of Elijah and Elisha as a result of God's commandment to Elijah to anoint Elisha as prophet after him (I Kings, XIX 16b). The dialogue between them opens after Elijah performs a dramatic act in which he throws his mantle towards Elisha while he was plowing the land (19). Elisha understood the significance of this act, left the cattle, ran after Elijah and said: 'I would like to kiss my father and mother, and I will follow you' (20a). Researchers tend to interpret those words as a request by Elisha to allow him to say farewell to his parents before he follows Elijah.

However, Elisha's response also has a legal aspect, which has not yet been discussed in research. Elisha's words reflect the legal duty to honor his father and mother. As an obedient son, Elisha must obtain his parents' consent to follow Elijah, his new patron. He does not ask Elijah but informs him of his intention 'to kiss' his parents. In order to fulfill his desire to join Elija without overlooking his legal obligation towards his parents, and without provoking the prophet's wrath, Elisha phrases his words with ingenuity and diplomacy, emphasizing his personal and emotional needs as motives for the farewell from his parents, and thus making it difficult for Elijah to refuse.

THE HAPAX LEGOMENON דָּיִי (INK) IN THE CONTEXT OF
‘וַאֲנִי כָתַב עַל הַסֵּפֶר בְּדָיִי’ (JEREMIAH 36:18): A ‘FALSE FRIEND’ IN
MODERN HEBREW DUE TO THE MASORETES’ MISUNDERSTANDING
OF THE PREPOSITION בְּדָיִי MEANING ‘TO’ OR ‘FOR’

Chaim Cohen

This article deals with the *hapax legomenon* ‘דָּיִי’ ‘ink’ which occurs only in the MT of Jer 36:18 in the form בְּדָיִי and claims that the correct reading should be בְּדָיִי meaning ‘for him’ as a form of the preposition בְּדָיִי ‘to’, ‘for’. This reading was suggested in a footnote by H. L. Ginsberg more than 40 years ago – *JANES* 5 (1973), p. 143, n. 54 – and has been almost completely overlooked since then, although Ginsberg maintained that the preposition בְּדָיִי ‘to’, ‘for’ was originally extant in the Hebrew Bible no less than 12 times as follows: Isa 16:6; Jer 36:18; 48:30; 51:58 (twice); Nahum 2:13; Hab 2:13 (twice); Job 11:3; 17:16; 39:25; 41:4. All these contexts are fully analyzed in the present article (sections 1-7) both in order to present in detail all the philological innovations regarding these contexts in the light of Ginsberg’s suggestion and to supply much new supporting philological evidence for each context. Ginsberg claimed in the same note that this preposition also occurred once as בָּד in the Phoenician Eshmunazar inscription (KAI 14:6) in the form בָּדָנָם ‘to them’ and that context has also been fully analyzed in the present study (section 8). Among the most important new pieces of supporting philological evidence that have been suggested here are the following: (1) The parallelism בְּדָיִי // ל (Nahum 2:13); (2) The equivalence בְּדָיִי רִיק (Jer 51:58; Hab 2:12-13) = לְרִיק (Lev 26:16, 19-20; Isa 49:4; 65:23; Job 39:16-17) meaning ‘to no purpose, for naught, to no avail’; (3) The equivalence בְּדָיִי + הַחֲרִישׁ + pron. suffix (Job 11:3; 41:4) = ל + הַחֲרִישׁ + pron. suffix (Num 30:4-5, 7-8, 11-12, 14-15) meaning ‘is/are silent and does/do not respond to your/his/her words’; (4) The equivalence בְּדָיִי + כָתַב + pron. suffix (Jer 36:18) = ל + כָתַב + pron. suffix (Deut 17:18-19; 24:1-3 [twice]; Jud 8:14; Jer 30:2) meaning ‘wrote for him/her’.

The article concludes by listing the six main conclusions of this study in the areas of biblical Hebrew and Phoenician philology, followed by an appendix entitled: The Emendation of the Two Occurrences of the Term בְּדָיִי (Isa 44:25; Jer 50:36) to the Term בְּרִיִּים, based on *bārû*, the regular Akkadian term for ‘diviner’. In light of the detailed evidence presented in this study, the Modern Hebrew word ‘דָּיִי’, ‘ink’, should be considered a ‘False Friend’ to the word בְּדָיִי in Jer 36:18, i.e., one should not attempt to understand this biblical Hebrew term in its Modern Hebrew meaning.

Thus, this study should now be joined to my other four articles on this subject (see n. 79 in this article).

THE CONFESSIONAL PRAYER IN NEHEMIAH 9:6-37: A LITERARY-HISTORICAL CONSIDERATION

Hava Shalom-Guy

The confessional prayer in Nehemiah 9:6-37 is composed of two units. Verses 6–31 contain a broad historical survey of the history of the Israelites that underscores divine righteousness, God's loyalty to his people, and divine patience and mercy against the background of a people that repeatedly sins against God. The second unit, verses 32-37, is a description of the current generation, which, in 'great distress' confesses its sins and justifies divine theodicy. I suggest that Israelite ownership of the land is the thematic link between these two parts. This right of ownership is discussed against the background of the idea, found frequently in the Bible, that sovereignty over the land of Israel depends on the religious-moral behavior of the hegemonic power.

The nexus of the historical survey, which opens with Abraham (not the Exodus) and highlights the divine-Abrahamic covenant, is the promise to give the land to his descendants. The possession of the land by Abraham's descendants is seen as the fulfillment of this promise and validates their sovereignty over the land of Israel. Highlighted alongside the granting of the land to Abraham's descendants is the claim that the current generation, which confesses its sins and accepts theodicy, is, like Abraham, worthy of possessing it.

The affinities between the prayer in Neh 9 and the viewpoints reflected in Haggai and Zechariah, and the differences between it and the dominant political ideology of Ezra-Nehemiah, attest to differences of opinion in Judea regarding Persian rule and who should rule over the land of Israel. The prayer, as preserved in Neh 9, was evidently composed by those who aspired for the restoration of Israelite sovereignty over the land.

THE SUMERIAN CULTIC LAMENTS: HISTORY, REMEMBRANCE AND THEOLOGY

Uri Gabbay

The article deals with the Sumerian ‘cultic laments’ known from the second millennium to the first century BCE, and examines the relation between them and the historical situation in which they were written and used in cult. Although the descriptions of destruction found in these laments stand in stark contrast to the fact that the temples in which they were sung stood intact, the ‘cultic laments’ are not unrelated to history and politics, as is shown by the litanies that characterize these laments. These litanies repeat a line several times, changing the name of the deity or the names of the city and the temple mentioned in it. The article reviews a few periods in Mesopotamian history in which a connection can be sought between the names mentioned in litanies and historical events documented in other sources. An examination of these names shows that the addition of a city or temple to a litany in a specific period was not insignificant, and was associated with the historical or political situation of that same period, which has nothing to do with the destruction lamented in that litany. The article emphasizes that the relationship between the Sumerian ‘cultic laments’ and historical processes should not be sought in the literary contents of the laments, but rather in the cultic context of the laments and in their textual transmission.

READING LITERARY TEXTS HISTORICALLY: THE SUMERIAN CITY LAMENTS AS A TEST CASE

Nili Samet

The Sumerian city laments bewail the destruction of the Ur III kingdom in 2004 BCE. These laments bring together concrete historical events and theological-literary conventions. The current paper examines the relation between the historical aspects of the laments and their mythological, cultic and political features. Two schools of scholarship are reviewed. The first attempts to expose the historical substrate of the laments. The other seeks to negate the laments’ relevance as historical sources by focusing on their political-propagandistic tendencies. These two contrasting attitudes are then examined in light of new data from the Ur lament. The paper

concludes that while the city laments should be regarded as literary works, whose main interest is in mythology, cult and royal propaganda, one can still detect components in them that bear witness to actual historical events. These sporadic historical memories are especially important in light of our very partial knowledge of the destruction of the Ur III kingdom from the currently available materials. Thus, a more balanced approach to the city laments may bear fruit both for our understanding of the literary and theological conventions of the ancient Sumerians and for reconstruction of the historical events which led to the destruction of the Ur III kingdom.

A WOMAN'S VOICE IN LAMENTATIONS 3

Edward L. Greenstein

Scholars have discerned differences in voice among a number of different speakers in the Book of Lamentations. Although several interpreters attribute the discourse of chapter 3, which begins 'I am the man...', to a single individual, differences in language (e.g., between singular and plural) and content (e.g., between a Job-like protest and an Eliphaz-like appeal for patience and hope) lead many to understand that there are four distinct voices in chapter 3: a Job-like individual, a pious interlocutor, a community, and another individual. This last speaker has been assumed to be male, but a philological analysis of verse 51 demonstrates the strong probability that the speaker is female. This analysis is supported by salient parallels between the discourse of this speaker and that of Daughter Zion earlier in the book.

Indeed, a fresh analysis of the first part of the chapter demonstrates the plausibility of attributing this section as well to a non-gendered discourse. A proper syntactic analysis of 3:1 shows that the line reads not 'I am the man, who (I) saw affliction...' but rather 'I am: the man-who-saw affliction'. The term 'the man (who saw affliction)', as Jacob Klein has already shown, indicates a pious sufferer in ancient Mesopotamian and biblical discourse. The discourse of this speaker resembles that of Job and of the so-called Suffering Servant of Isaiah 51-53. Thus the speaker is not being identified by gender but as a type. Identifying this speaker with a female can be supported by appeal to the widespread, including biblical, association of women with lament and to the resemblances between this speaker's discourse and that of Daughter Zion elsewhere in Lamentations.

BAT-ŠIYYON IN THE BOOK OF LAMENTATIONS AND THE
'LAMENTING GODDESS' IN MESOPOTAMIAN LITERATURE

Jakob Klein

The Book of Lamentations, which laments the destruction of Jerusalem and its temple, and the numerous Mesopotamian laments over holy cities and their temples belong to the same literary genre and therefore share many thematic, structural and stylistic features, as well as theological ideas. Accordingly, ever since the deciphering and translation of the Mesopotamian laments, scholars debate the question whether the biblical Book of Lamentations was composed under influence of its Mesopotamian parallels, or without any literary dependence on these prototypes. The first part of the present article offers a brief description of the major literary similarities and differences between the Book of Lamentations and the Mesopotamian laments; and summarizes the ongoing scholarly debate concerning the relationship between these two sources. The second, and main part of the article describes in detail both the literary motif of *Bat-Šiyyon* (personified Jerusalem), who weeps over her temple and people, which is a central theme of the first two chapters of the Book of Lamentations, and the parallel motif of the 'lamenting goddess', who weeps over her city and temple in the Mesopotamian laments. The end of the article discusses whether the literary motif of *Bat-Šiyyon* is borrowed from the mythological motif of the 'lamenting goddess'; and whether one can use this motif as an important element in proving the dependence of biblical Lamentations on its Mesopotamian parallels.

THREE APPEARANCES OF A FIGURE IN SONG OF SONG:
WHO IS SHE THAT IS 'COMING UP', 'LOOKING THROUGH'
AND 'LEANING ON'?

Shlomo Bachar

In the book of the Song of Songs there are three verses which start with the question 'who is' + present participle (3:6, 6:10, 8:5_a) and they are located in three different places. The similarity of the pattern and the subject of the verses suggest that all the three verses could be parts of a single composition about a single figure and not three different ones. The verses appear to be a refrain, and, as is very common in biblical poetry,

such verses are not identical. Expressions in the Bible often appear in more than one work. For example, the mythical war between god and the sea waters appears in several instances. In this case, apparently, ancient verses were integrated as secondary material.

Accepting the idea that in the three verses refer to a single figure, we find that the features describing her recall Mesopotamian and Ugaritic goddesses:

1. She rises straight up like a smoke i.e., like a non human being;
2. The Hebrew word translated as 'performed', מקושרת, is used in the Bible only in ritual context, except once in Proverbs;
3. She is 'looks through' [the window] like goddesses in ANE, and this is positive (whereas elsewhere in the Bible, women who look through windows are depicted negatively);
4. She is beautiful and awesome, a typical combination of love goddesses in ANE. These features strongly suggest that the verses describe a goddess, apparently Innana/Ishtar.

How could it be that a pagan text is found in the Bible? In fact, the goddess cult among the Israelites is attested quite often in the Bible and the literary terms used by those who practiced it could well have found their way into the Song of Songs.

LAMAH/LAMMAH, MEANING NO/DON'T IN SAADYA GAON'S TRANSLATIONS AND COMMENTARY

Nahem Ilan

A systematic examination of Saadya Gaon's biblical translation and commentary, which probes each and every word in all of its philological, grammatical, literary and ideological contexts, shows that he translated the word *lamah/lammah* (לָמָה/לָמָה) dozens of times not as a question, to clarify a reason or a purpose, but rather as a request or a hope to avoid an action, usually on the part of God. This reflects Saadya's belief that in times of crisis, the speaker has no time for theological clarification and only wishes to avert the imminent danger. In Saadya Gaon's opinion, this meaning is embodied in the Aramaic word *l'ma*.

English Abstracts

A SUMMARY OF THE STUDY OF RASHI'S BIBLE MAPS AND THE REASONS FOR THEIR DISAPPEARANCE FROM THE PRINTED EDITIONS OF RASHI'S COMMENTARY

David Shneor

The study of Rashi's five maps, together with the study of other maps and illustrations in Medieval commentaries, has increased in recent years. This paper surveys the study of Rashi's maps and the main conclusions that have arisen from the comparison of their various forms and prominence in dozens of manuscripts of Rashi's commentary on the Bible. Although prominent in the manuscripts, the maps never appear in printed editions of Rashi's commentary. After ruling out various technical explanations for the maps' absence, we suggest a religious-mystic reason. The producers of the printed editions probably did not wish to include drawings of any kind, which they felt would profane the sacred text. This supposition is supported by the fact that these editions included no illustrations at all, although printed editions of the Talmud did include both Rashi's maps and other illustrations.

GOD'S REVELATION TO THE BIBLICAL AUTHORS IN THE WRITINGS OF R. DAVID KIMHI

Eran Viezel

The article deals with Radak's opinion regarding the nature of God's revelation to the biblical authors and the sanction of the Holy Spirit, which enabled them to write their books. It appears that Radak's opinion on these issues is based on Maimonides' *Guide of the Perplexed* and *Mishneh Torah* for the authors of Prophets and Hagiographa, and the *Eight Principles* for Moses.

ANONYMOUS QUOTATIONS FROM IBN EZRA IN NACHMANIDES'
COMMENTARY ON THE PENTATEUCH

Miriam Sklarz

In his commentary on the Pentateuch, Nachmanides chose Rashi to represent the French exegetic mode and Ibn Ezra, the Spanish mode. The frequency with which each predecessor's name is mentioned conveys the inaccurate impression that Rashi's impact on Nachmanides' commentary was more significant than that of Ibn Ezra's. This impression, however, is solely based on Nachmanides' explicit references to his two predecessors. In fact, Ibn Ezra's influence on Nachmanides extended far beyond the explicit references, for in dozens of instances he adopted Ibn Ezra's comments without indicating his source.

This article presents a systematic analysis of these anonymous quotations and thus reveals the scope of Ibn Ezra's contribution to Nachmanides' commentary. We show that besides offering an alternative literal interpretation to Rashi's Midrashic exegesis, Ibn Ezra made available areas of study from the Babylonian-Spanish school, which Rashi inclined not to engage in. Ibn Ezra also influenced Nachmanides' style as part of his broad impact.